

„CSAK ELLENŐRZÉS?” – A KÜLFÖLDIEKET ELLENŐRZŐ ORSZÁGOS KÖZPONTI HATÓSÁG TEVÉKENYSÉGE 1930-1944

1. Ki az állampolgár, ki az idegen?

Ma már természetes, hogy az embereknek van valamilyen hivatalos papírjuk a személyük, vagy ha úgy tetszik önazonosságuk igazolására (Európában jellemzően a személyigazolvány). Ha külföldre mennek, akkor ezzel, vagy pedig útlevelel tudják igazolni személyazonosságukat, illetve az állampolgárságukat is. Hosszú fejlődés eredménye volt, amíg a 16-17. századi ún. „hungarus” tudattól, majd a 19. században megjelenő és kiteljesedő nacionalista eszmerendszerben értelmezték, illetve újraértelmezték azt, hogy ki is a magyar. A 19. század derekán már felmerült annak az „igénye” és szükségszerűsége, hogy jogilag is legyen szabályozva, illetve definiálva mindez. Erre ugyan volt már kísérlet 1848-ban, majd 1868-ban, de ezek végül sikertelennek bizonyultak. Joggal merülhet fel a kérdés: a kiegyezés után miért nem sikerült elfogadni egy állampolgársági törvényt. 1868-ban a nagyfokú kivándorlás miatt nem ment át a javaslat a magyar törvényhozásban. Ugyanis sokan attól félték a magyar törvényhozásban, hogy egy ilyen törvény még inkább felgyorsítja a kivándorlás folyamatát. Időközben Ausztria elfogadta a maga állampolgársági törvényét, és az 1870-es évtizedben számos más európai ország is hozott hasonló törvényeket. Vagyis a hazai döntéshozókat jórészt külső erő kényszerítette arra, hogy megszülessen az első magyar állampolgársági törvény, az 1879. évi 50. törvénycikk, amely ötven paragrafusból állt, és 1949. január 31-ig hatályban volt.¹

A törvény globálisan szabályozta a magyar állampolgárság kérdését, másrészt tisztán jogi oldalról tette azt. Vagyis önmagában a nemzetiség és a vallás nem számítottak tényezőnek a magyar állampolgárságnál! Tény azonban az is, hogy a jogszabály néhány paragrafusa többféle értelmezésre adott módot. Különösen azok, amelyek az állampolgárság elvesztésével és visszaszerzésével, vagyis a visszahonosítással foglalkoznak. E mellett néhány dolgot érdemes rögzíteni a törvény kapcsán:

- 1) Sosem volt ún. „osztrák-magyar állampolgárság”. Valaki vagy magyar, vagy osztrák állampolgár volt.
- 2) A magyar állampolgársághoz nem kellett feltétlenül a Magyar Királyság területén születni. Ha a két szülő magyar állampolgár volt, akkor gyermekük is magyar állampolgár lett.
- 3) A magyar állampolgárság elnyeréséhez pedig a törvényhatóság vezetőjéhez kellett folyamodni (polgármester, alispán), akik megadhatták azt. Ehhez értelem szerűen bizonyos feltételeknek meg kellett felelni, pl.: rendszeres adófizetés, erkölcsi kifogástalanok...

¹ A törvény teljes szövege megtalálható: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5880> (Letöltés ideje: 2017.07.31.)

Az 1918-1919 után a széteső Osztrák-Magyar Monarchia romjain új országok jöttek létre. Ezek a régiakkal, de különösen Magyarországgal szemben több mint barátságtalanok voltak. Ez a fajta bizalmatlanság természetesen kölcsönös volt, s a magyar belügyi és honvédelmi szervek is könnyen kémet láttak bárkiben. Ugyanakkor a kémvédelemmel több szerv is foglalkozott Magyarországon, a rendőrség mellett a honvédség keretein belül is mindig volt egy olyan egység, amelynek fő feladata a kémelhárítás volt. Más kérdés, hogy az egyes szervek, illetve szervezeti egységek közti kapcsolat milyen volt, mennyire működött az információk átadása.²

A trianoni, illetve a saint-german-i békék rögzítették, hogy az utódállamok lakói automatikusan megkapták az új államtól az ő állampolgárságát. Tekintet nélkül nemzetiségre, anyanyelvre vagy vallásra. Magyar esetben azzal a „kis” kitéttel, hogy ez csak az 1909. december 31-ig ott lakókra vonatkozott. Akik ezen dátum után költöztek ilyen területre, annak már kérvényezni kellett az állampolgárságot az utódállamtól. Ha valaki nem kérvényezte, akkor viszont magyar állampolgársága nem szűnt meg! Kérdés, vajon egy átlagember tisztában volt-e ilyen részleteivel a békeszerződésnek. De az is kérdés, vajon a magyar állam hogyan tudta nyilván tartani ezeket az embereket. A helyzetet az optál áshoz való jog csak tovább bonyolította. Ugyanakkor azok, akik elmenekültek az elcsatolt országrészekből, ők meg sem kaphatták az adott utódállam állampolgárságát.

2. A Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság³

A Magyar Királyi Belügyminisztérium Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóságát (KEOKH) az 1930. évi XXVIII. törvénycikk hívta életre.⁴ A szervezet létrehozója Pásztóy Ámon volt, aki Scitovszky Béla belügyminiszter utasítására tanulmányozta a svájci idegenrendészeti rendszert [Fremden Büro]; majd ennek fényében elkészítette annak magyar változatát is. Feltehetjük a kérdést, hogy miért kellett az idegenrendészeti ügyeket kivenni a rendőrség közvetlen hatásköréből és egy külön osztály létrehozni rá a BM-ben? Ennek egyik oka a folyamatosan növekvő ügyszám volt, ami egyre inkább megterhelte nem csak a rendőrséget, hanem a többi közigazgatási szervet is. Másrészt felmerült annak az igénye, hogy minden külföldi állampolgárokat érintő ügygel egy, egységes vezetés alatt álló szerv foglalkozzon. Ezért például a korábban a Magyar királyi Külügyminisztérium hatáskörébe tartozott vízumügyek is átkerültek a KEOKH-hoz, ahol az ún. „vízum csoport” foglalkozott a vízumigényekkel. Így vélelmezhető volt, hogy a jogalkalmazás és az ugyan olyan típusú ügyek elbírálása is egységes lesz.

Szintén fontos volt, hogy a Magyar Királyság területén tartózkodó valamennyi külföldi, illetve vitatott állampolgárságú személyről egy szervnél legyen meg – a lehetőleg minden fontos adatot tartalmazó – adatbázis. A KEOKH-kal szemben nyíltan megfogalmazódott, hogy „... az alsófokú hatóságok számára irányító és tájékoztató

² Megjegyezzük, hogy a rendőrség különböző osztályai, a csendőrség, a Magyar királyi Külügyminisztérium, illetve a Magyar királyi Honvédség is rendelkezett önálló nyilvántartással, nyilvántartásokkal a gyanús elemeket illetően.

³ A szerző már több dolgozatában is foglalkozott a KEOKH-kal, illetve doktori disszertációjában is külön fejezetet kapott.

⁴ KEOKH feladatait először az 1903. évi V. törvénycikk végrehajtási utasításainak kiegészítésével óhajtották rendezni. Ezek is Pásztóy nevéhez köthetőek (100000. és 101000 BM./1930). Maga törvény lehetővé tette a külföldi állampolgárok kiutasítását, ennek részleteit a 250000/1925 sz. BM. rendelet szabályozta.

szerepet tölt be az egyöntetű eljárás érdekében és érvényesíti az idegenrendészethez fűződő számtalan közbiztonsági és honvédelmi szempontot.”⁵

A KEOKH mellett külön rendőri büntetőbíró működött, aki az idegenrendészettel összefüggő kisebb-nagyobb kihágási ügyeket intézte (jogtalan határátlépést, jelentkezés elmulasztását, tartózkodási engedély szerzésének elmulasztását stb.). Apró eset, de rámutat a gyors kommunikáció fontosságára a KEOKH mellett működött rendőri büntetőbíró székhelyének kijelölése. Ez sokáig ugyanis az V. kerületben volt, azonban a kényelmetlen és nehézkes összeköttetés a KEOKH Boráros téri központjával kikényszerítette a költözést: 1933. december 1-gyel a büntetőbíró is a KEOKH központi épületében kapott elhelyezést.⁶

A KEOKH létrejöttékor önálló, osztályok közé be nem sorolt hatóságként működött. Ez azonban csak pár évig tartott. A szervezet 1932-ben már a Magyar Királyi Belügyminisztérium VIII. b alosztálya néven jelent meg a tárca akkori szervezeti felépítésében. Első vezetője dr. Folyovich József miniszteri osztálytanácsos (később miniszteri osztálytanácsos miniszteri tanácsosi címmel és jogkörrel) volt, helyettese pedig dr. Polczér (később Pásztóy) Ámon miniszteri titkár, miniszteri osztálytanácsosi címmel és jogkörrel. Az iratanyagok szükségessége folytán a központi irányításról csupán egy 1938-as szervezeti séma található. E szerint a KEOKH vezetője Dr. Pásztóy Ámon miniszteri tanácsos, aki 1938. július 1-től töltötte be ezt a posztot egészen 1941. július 1-ig, helyettesei pedig: Siménfalvi Sándor miniszteri tanácsos, helyettes vezető és Marossy Ferenc miniszteri tanácsos, helyettes vezető.

A KEOKH hivatalosan 1941-től lett a Magyar Királyi Belügyminisztérium VII. c. alosztálya, de ekkor már vitéz Siménfalvy Sándor miniszteri osztálytanácsos a Hatóság vezetője. Az ő helyettesei Sándor Jenő miniszteri tanácsos és Szentkláray Emil miniszteri osztálytanácsos voltak.⁷ Az addigi vezető, Pásztóy Ámon ugyanis előrébb lépett a minisztériumi hierarchiában: a Belügyminisztérium VII. közbiztonsági osztályának lett a vezetője. Egybehangzó vélemények szerint a KEOKH-ot de facto továbbra is Pásztóy irányította, Siménfalvi de iure vezető volt, aki tulajdonképpen továbbra is „csak” végrehajtotta régi – új felettese utasításait.⁸

Látható, hogy a KEOKH kiépítése és helyének megtalálása a magyar hivatali-rendészeti szisztémában több évet, majd egy évtizedet vett igénybe. A KEOKH élén osztályfőnök állt, aki a belügyminiszter nevében intézkedhetett, rendelkezéseit a „*miniszter helyett*” hozta. Egyetlen más miniszteriális osztályvezető sem rendelkezett hasonló jogkörrel. A többi osztály ügyintézői jogkörét ugyanis a „*miniszter rendeletéből*” gyakorolta. A KEOKH vezetője tehát a törvény által hatáskörébe utalt ügyekben önállóan járhatott el, utasítani pedig csak a mindenkor belügyminiszternek volt joga. Szervezetileg is ezért illesztették a VII. osztályba, mivel a fölött a belügyminiszter közvetlenül gyakorolta a felügyeletet, szemben a BM többi osztályával.⁹ A KEOKH ellen panaszokkal – amelyek szép számban akadtak – közvetlenül a belügyminiszterhez lehetett fordulni. Így végül az a gyakorlat alakult ki, hogy a belügyminiszter a panaszok egy részét leutalta a VII. osztály

⁵ Borbély Zoltán – Kapy Rezső: A 60 éves magyar rendőrség 1881-1941. Halász Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat. Budapest, 1942. 177. o.

⁶ Borbély – Kapy: i.m., 179 o.

⁷ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ABTL), V-103599. 83 o.

⁸ ABTL, V-26364. 4 o. (Kiss Árpád vallomása)

⁹ ABTL, V-103599. 84 o.

vezetőjének kivizsgálásra. Aki aztán vizsgálatának eredményéről a KEOKH vezetőjét magánlevélben tájékoztatta.¹⁰

A KEOKH alapvetően két fő szervezeti egységből állt. Egyrészt a Budapesten, a BM kebelében működőből, másrészt a vidéki kirendeltségeken dolgozó – szintén rendőrségi állományba tartozó – munkatársakból. Az ügyek intézésébe, kezelésébe a közbiztonsági osztály hivatalosan nem szolt bele. A budapesti KEOKH központban, 1939-ben összesen 80 ember dolgozott. Közülük 3 fő irányította az alosztály működését, 21-en pedig napi szinten irányították és összesítették a nyomozó munkát, illetve annak eredményeit.¹¹

A vidéken, elsősorban a határ közelében működött kirendeltségekről sokkal esetlegesebb a tudásunk. Hogy pontosan hol állítottak fel KEOKH kirendeltséget, központi döntés kérdése volt, amit a határok változása értelemszerűen nagyban befolyásolt. Források hiányában nem lehet rekonstruálni, hogy milyen szempontrendszer alapján született döntés egy-egy kirendeltség felállításáról. Feltételezhető, hogy ahol jelentősebb vagy magasabb szintű rendőri, csendőri és/vagy katonai alakulat, illetve parancsnokság volt, ott létrejött KEOKH kirendeltség is. Az egyes kirendeltségek azonban nem csak ellenőrizték az idegeneket, hanem a magyar hírszerzésnek és elhárításnak is központjai voltak, pontosabban lehettek a sporadikus források és utalások alapján. A megmaradt források ugyanis rendkívül hiányosak, hiszen bár a kirendeltségeknek hetente kellett jelentést küldeniük tevékenységükről a BM-be, de ezek nagy része a háborúban elpusztult vagy legalábbis eltűnt.

3. Tevékenység

A KEOKH – mint ahogyan arra már utaltunk – a kezdetektől fogva alapvetően ellenséget, illetve kémeket, kémgyanús elemet látott szinte valamennyi külföldiben. Különösen igaznak érezte ezt a vélelmet, ha Jugoszlávia, Csehszlovákia vagy Románia felől érkezett az illető, nem is szólva az esetleges szovjet állampolgárokról és a bárhonnai is származó zsidókról. A KEOKH razziáiról nehéz teljes képet alkotni, hiszen az iratok sporadikusan maradtak csak meg, de az kijelenthető, hogy ezekről rendszeresen készültek kimutatások, illetve összesítő jelentések, amelyek akár egészen a Kormányzói irodához is eljuthattak.¹² Érdemes megjegyezni, hogy a jelentésekben minden alkalommal kitértek arra, hogy a razzia során hány zsidó vallású embert állítottak elő, illetve utasítottak ki.¹³

A megmaradt szerény mennyiségű iratanyag jellemzően a II. világháború első éveiben keletkezett. Ennek a fényében kérdés, vajon mi lehetett 1941 - 42 után az egyes kirendeltségek sorsa, illetve milyen feladataik lehettek a világháború második felében. Vélelmezni lehet csak, hogy némileg csökkent a kirendeltségek fontossága. Ennek okát elsősorban abban kell keresnünk, hogy az országhatár legnagyobb részén a III. Birodalommal, vagy annak valamilyen vazallusával (Horvátország, Szlovákia) vagy a Birodalom által megszállt más területtel (Krakkói Főkormányzóság, Bánát) volt szomszédos ekkor már a Magyar Királyság.

Sajnos csak sporadikus forrásaink vannak arról, hogy a KEOKH hogyan működhetett (információátadás?), együtt más, elsősorban a honvédelem területén működő

¹⁰ ABTL, V-103599, 84 o.

¹¹ ABTL, A-608, 68 o.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) K 491-80-1936

¹³ A razziákról részletesen ld: Kovács Tamás: A Belügyminisztérium rendészeti és karhatalmi feladatai 1920–1944 között. Pécsi Határőr Tudományos Közlemények X. Pécs, 2009. 151-161. o.

szervekkel. A KEOKH ugyanis időről időre számba vette az egykori jugoszláv királyi hadsereg Magyarországon tartózkodó tisztjeit. Legalábbis erről tudósít egy 1943. október 14-ei keltezésű kimutatás, amely a hódsági járásban tartózkodó, szám szerint nyolc, egykori jugoszláv tisztről készült.¹⁴ Ilyesforma sporadikus adattal rendelkezünk a Magyarországon élő osztrák állampolgárokról is. Az évszám nélküli iraton 475 személy neve szerepel, feltüntetve magyarországi lakhelyüket is. Ezek között azonban csak budapesti, illetve főváros környéki települések neveit találjuk, ez alapján erősen vélelmezhető, hogy a lista messze nem teljes, sőt lehet, hogy eredetileg több lista is készült.¹⁵

A KEOKH iratanyagában mindössze egy olyan forrás van, amely direkt együttműködésre utal a honvédséggel. Maga a forrás a m. kir. honvédség VI. hadtestének kémelhárító osztályának jelentése – amely szerint a KEOKH iratai között található – szerint 1941. január 1. és október 31. között 2554 „román menekült fordult meg” (sic!) a hadtest kémelhárító osztályánál.¹⁶

Érdekes adalék egy 1936. február 25-én a külügyminisztériumban tartott tárcaközi értekezletről szóló feljegyzés. Ennek tárgya egy magyar-szovjet kereskedelmi szerződés lett volna, amely végül kútba esett.¹⁷ Az egyeztetésen magyar részről összesen 9 fő vett részt, aki közül 1-1 képviselte a belügyminisztériumot, a honvédelmi minisztériumot és egy fő külön a KEOKH-ot (Blasek Elemér rendőrkapitány)!¹⁸

A náci Németország terjeszkedése, illetve a háború miatt eleve sok zsidó és zsidó származású ember menekülni kényszerült szülőföldjéről. Ugyanakkor 1938-tól kezdődően a magyar törvényhozás is számos zsidóellenes törvényt és egyéb jogszabályt léptetett életbe. A háború kitörésével párhuzamosan egyszerre volt érezhető német nyomás, hogy a magyar kormány is „tegyen valamit a zsidókérdés végső rendezésének” érdekében. A magyar kormányzat és közigazgatás meglehetősen vegyes képet mutatott azonban. A kormányzat egyrészt ellenállt a zsidók tömeges deportálásának, egészen 1944 tavaszáig, ugyanakkor szemrebbenés küldte ki a zsidó munkaszolgálatosokat a keleti frontra. A kormány örömmel fogadta a lengyel polgári és katonai menekülteket – kivéve, ha azok zsidók voltak. Nem adta ki a németeknek a magyar területen landolt RAF vagy US AF pilótákat vagy az ide menekült francia¹⁹, illetve 1943 után olasz katonákat. Sőt, garantálták biztonságukat és bizonyos keretek között szabad mozgásukat is. Ennek a megfontolásnak a háttérében már a háború utáni, a béketárgyalásokon való jobb tárgyalási pozíció elérésének terve állt...

A magyar szervek, de különösen a KEOKH élénken kereste, kutatta mindazon személyeket – elsősorban zsidókat –, akiknek a papírjai valami miatt nem voltak rendben. A különböző razziaikon valósággal vadásztak az emberekre, akiket először a Tolonházba zártak, majd ennek megtelle után különböző budapesti, majd vidéki ún. kisegítő tolonházakba. A KEOKH razziai mellett a visszatért területeken is folyt az emberek átvilágítása, s például a délvidéki területeken az 1920 után betelepült emberek nem kaphatták meg a magyar állampolgárságot, mi több: áttelepítették őket a németek által megszállt területekre.

¹⁴ MNL OL, K-492, 11. dosszié, 626/a o.

¹⁵ MNL OL, K-492, 11. dosszié, 626-637 o.

¹⁶ MNL OL, K-492, 641 o.

¹⁷ A két ország között végül 1940. szeptember 2-án írtak alá egy kereskedelmi egyezményt, amelynek előkészítésébe már nem vonták bele a belügyminisztériumot, így a KEOKH-ot sem, de a honvédelmi tárcát sem.

¹⁸ MNL OL, K-269, PM. Általános iratok, 419 csomó, 427. tétel, 228. o.

¹⁹ Francia katonák esetén hangsúlyozni kell, hogy a két állam között nem volt hadiállapot, s a Vichy féle (Báb)Franciaország működtetett követséget Budapesten. Részletesen lásd: Antal László (szerk.): Ego sum gallicus captibus. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1980.

Az 1939-ben visszatért Kárpátalja kormányzói biztosa 1940-41-ben Kozma Miklós, Horthy Miklós kormányzó egyik legközelebbi bizalmi embere volt. Ez a szegény, de vallásilag és etnikailag vegyes területnek az irányítása összetett feladat volt még egy olyan jól felkészült közigazgatási szakembernek, egykori belügyminiszternek is, mint Kozma. Ugyanakkor Kozma sovinszta és antiszemita volt, aki 1941 nyarán érkezettnek látta az időt, hogy Kárpátalját megtisztítsa „*a nem kívánatos elemektől*”. Ezek közé tartoztak „természetesen” a zsidók is, a cigányok, de még a ruszinok is... Ennek az akciónak a bevezető aktsa volt a különböző hivatalos papírok ellenőrzése, és a magyar állampolgárság bebizonyítása volt.

Érdemes itt megállni egy pillanatra! Az ellenőrzéseket a rendőrség végezte, s az eljáró tiszteknek igen komoly mérlegelési joga volt. Vagyis maga dönthette el egy-egy papírról, hogy azt elfogadja, vagy valamilyen indokkal elutasítja, netán továbbiakat kér be... Másrészt lássuk be, hogy a közigazgatás és a nyilvántartások korabeli szintje és megbízhatósága messze nem vethető össze a maival. Ez még inkább igaz volt a kárpátaljai területre, amely a magyar hatóságok kíméletlen és sokszor indokolatlan szigorával párosult. Vagyis, akikkel szemben a magyar hatóság fel kívánt lépni, ott megtalálta azokat az adminisztratív eszközöket, amelyekkel ezt megtehetette. A Kárpátalján, illetve Budapesten történt ellenőrzések és kiutasítások során fennakadt – elsősorban zsidó menekülteket – a magyar hatóságok, mintegy 18000 embert Körösmezőnél átadták az illetékes SS Einsatzgruppen C-nek, akik Kamenyec-Podolszkijnál augusztus 27-28-án mintegy 23600 zsidót lőttek agyon, köztük a Magyarországról deportáltak közül 15-16000 embert. S bár 2-3000 ember túlélte a mészárlást és valahogy visszajutottak Magyarországra, de az ügy mind magyar, mind pedig nemzetközi szinten komoly port vert fel, s nagyban rontotta Magyarország nemzetközi megítélését.²⁰

Mindezeket azonban 1944-ben két esemény is felülírta. Egyrészt 1944. március 19-én a Wehrmacht megszállta az országot, és a német hadsereg előtt és mögött érkező RSHA, SD és SIPO azonnal megkezdte az előbb említett elemek összeszedését és Németországba deportálását.²¹ Másrészt 1944-re a front elérte a magyar határt: a magyar honvédség 1944 tavaszán már a Kárpátok védelmére készült; 1944 augusztusában pedig már a trianoni országhatáron belül folytak a harcok. Ez egyben azt is jelentette, hogy az ország hadművelleti terület lett, s ennek részeként a határok ellenőrzését átvette a honvédség, a területileg illetékes hadtestparancsnokság.

A dolgozat címében feltett kérdésre egyértelmű választ tudunk adni: nem. A KEOKH több volt egy puszta, és szűken értelmezett idegen-ellenőrző szervnél. A KEOKH a korabeli magyar polgári és katonai elhárításban, de utóbbi vonalon a hírszerzésben is fontos szerepet kapott. Minderre a még oly hiányosan megmaradt korabeli iratok alapján is egyértelmű bizonyítékok citálhatóak. Ugyanakkor sajnálatos tény, hogy kor rossz szelleme, a zsidóüldözésből nem tudta magát kivonni a szervezet, illetve az ott dolgozók többsége.

²⁰ A témának igen széles magyar és nemzetközi szakirodalma van, a téma főbb kutatói: George Eisen, Gellért Ádám, Majsai Tamás, Stark Tamás, Szirtes Ádám.

²¹ Vö. Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam. Európa-História. Budapest, 1991.